

A BETHLEN-KORMÁNY NÉPISKOLAI AKCIÓJA 1926—1931 KÖZÖTT ÉS A CSONGRÁD MEGYEI EREDMÉNYEK

SÁRKÖZI ISTVÁN

(*Csongrád Megyei Levéltár, Szeged*)

A magyar Tanácsköztársasággal szemben felülkerekedő ellenforradalmi erők a két évig tartó fehérterror után a nagytőkés burzsoázia és nagybirtokos osztály fasiszta jellegű diktatúráját teremtették meg. Ennek az ellenforradalmi rendszernek a társadalmi bázisa heterogén volt. Gazdasági, szociális helyzetük, érdekeik, politikai súlyuk és szerepük a rezsim bázisát képező csoportoknak, rétegeknek igen eltérő volt. A vezető szerepet betöltő nagytőkés és földesúri osztályon belül és az ellenforradalmat aktívan támogató rétegek között eltérő felfogások mutatkoztak a politikai hatalom, a kormányzati rendszer formájáról és jellegéről. A korlátlan fasiszta diktatúra és a mérsékelt fasiszta rendszer tábora s a „szabad királyválasztók” és a nyílt legitimisták törekvései ütköztek össze hol nyíltan, hol leplezett politikai küzdelemben.

Az ellenforradalom és az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában találjuk a tisztí különítményeseken kívül a dzsentri eredetű tisztviselő-hivatalnoki réteg mintegy 180 000 főnyi aktív tömegét, továbbá a gazdag parasztokat s a városi és a falusi kispolgári elemet, az értelmiség egyes csoportjait. Ezeket az erőket a proletariátus elleni gyűlölet és leszámolás, a forradalomellenesség, ideológiailag elsősorban a marxista szocializmus felszámolására való törekvés egyesítette. Nagy politikai és ideológiai segítséget s támaszt jelentettek a keresztény egyházak.

Az ellenforradalmi rendszer stabilizálását az ellenforradalmi erők viszonylag realista, konzervatív reakciós politikai egyénisége Bethlen István valósította meg. Elsősorban a két nagy, keresztény-nemzeti eszmei alapon szervezkedő politikai pártnak az egyesítésével, ügyes politikai manőverezéssel, Nemzeti Egység Pártba olvasztotta a Kisgazdapártot és a keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját, 1922 elején. Ezt a pártfúziót Bethlen—Nagyatádi—Szabó-kézfogásnak is szokás nevezni. Ezzel megerősödött a nagytőkés ipari burzsoázia és a földesúri osztály vezető szerepe.

A magyar uralkodó osztály vezető köreinek azonban számolniok kellett a Tanácsköztársaság megdöntése után is a munkásosztállyal s agrár-proletariátus nem lebecsülendő erejével. A magyar uralkodó osztály a nyugateurópai tőkésországok polgári demokratikus rendszerét is túl liberálisnak s elfogadhatatlannak tekintette a proletariátus elnyomására, de kénytelen volt kifelé legalább demokratikus látszatot kelteni a fasiszta jellegű kormányzati rendszer iránt. 1921-ben törvényen kívül helyezett, betiltott kommunista párt nélkül is veszélyesnek tekintették az ellenforradalmi erők vezető körei a magyar munkásosztályt s ennek a veszélynek az elhárítása, az ellenforradalmi rend megszilárdítása érdekében a megbékélést hirdelve, tárgyalásokat folytatott Bethlen István az opportunistá vezetésű Szociáldemokrata Párt vezetőivel, amelynek eredményeként létrejött a Bethlen—Peyer-Paktum 1921 decemberében. A szociáldemokrata vezetők elárulva s hátat fordítva a forradalmi internacionalista feladatoknak, részt vállaltak Bethlen „nemzeti újjáépítése” tervé-

ben s ezzel az ellenforradalmi rendszer konszolidálásában. Ezzel a szociáldemokrata párt a munkásosztály parlamentáris pártjává vált a Horthy-fasizmus parlamentáris rendszerében. S helyet kaptak a magyarországi fasizmus parlamentjében az Egységes párttal nem alapvető belpolitikai kérdésekben szemben álló, polgári leberális pártok is.

Mínthogy a kultúrpolitika s ezen belül a közoktatás sok szállal kapcsolódik az uralmon levő osztályok belpolitikájához, a magyar kizsákmányoló osztályok vezető körei határozott erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a közoktatást, a köznevelést, az ellenforradalmi rendszer megszilárdulásának rendeljék alá. Ennek érdekében, a proletárhatalmat megdöntve, azonnal visszaállították a forradalmak előtti közoktatási rendszert, eltávolították az iskolákból az ellenforradalmi rendszer politikája szempontjából megbízhatatlannak tekintett kommunista, vagy kommunista gyanús tanítókat, tanárokat és tanügyi vezetőket. Az iskolákat rögtön visszaadták a régi fenntartóiknak, zömében az egyháznak. Az iskolai nevelésben új nevelési alapelveket, ideológiai szempontokat jelöltek meg. Az iskoláknak az irredentizmus sovíniszta eszméit, „osztályok felett álló” nemzeti egység és keresztény-nemzeti s valláserkölcsli tudatot és érzést kellett elmélyíteni a tanulóknban. Az iskola műveltségi anyagát mélyen áthatotta az ellenforradalmi rendszer eszmerendszere. A közoktatást s az iskolarendszert az uralkodó osztály és haszonélvezői érdekeinek rendelték alá, messzemenően méltányolva a tisztviselő-hivatalnoki kar ellenforradalmi érdemeit.

A trianoni szerződéssel mintegy egyharmadára zsugorított Magyarországon aktív alkalmazásban álló tisztviselő-hivatalnoki réteg 180 ezer főnyi tömege, az ún. történelmi középosztály egzisztenciális érdekeinek rendelték alá a középiskolákat és az egyetemi oktatást, s anyagi kedvezményeket biztosítottak részükre, a vezető tisztviselői állások megszerzéséhez és a tudományos posztokra. Az iskolapolitikában kasztszerű szemlélet vált úrrá. A polgári demokrácia hagyományos tanszabadság elve még formálisan sem volt elfogadható az uralkodó osztály és kultúrpolitikusai számára. Erről tanúskodik Haller István, Kornis Gyula, Klébelsberg Kunó számos nyilatkozata és méginkább rendeleteik, utasításaik s kultúrpolitikai koncepcióik. Voltak ellenzői a reakciós konzervatív iskolapolitikának, mint például; Imre Sándor és Nagy László, akik síkraszálltak a közoktatás, a köznevelés demokratizálásáért, azonban az 1919 augusztusa—1922 között, az iskolapolitikáról szóló polémiában a konzervatizmus szélsőséges képviselői kerekedtek felül.

Az iskolarendszer jellegének kérdéséről kialakult polémiában, Kornis fogalmazta meg az ellenforradalmi rendszer által követett alapvető kultúrpolitikai elvet, miszerint, „a kultúra valamennyi értéke a maga egészében a társadalom minden osztálya és rétege számára át nem származtatható”.¹

Ennek az antidemokratikus iskolapolitikának a „létjogosultságát” fejtegetve, Kornis szembeállítja az egyes osztályok és rétegek kulturális érdekeit és igényeit, az egyes társadalmi osztályok és rétegek helyzeté szerint. Az „Iskolarendszerünk reformja” c. írásában Kornis az alábbi kultúrpolitikai képletet vázolja fel; „Először is — írja — van egy alsó réteg, amely jobbára mechanikai munkát végez, amit a középső réteg közvetlenül, a felső réteg közvetve meghatároz”. Az „alsó réteg”-hez sorolja Kornis; a szegényparasztot, a munkást, a szolgát, cselédet. Ahhoz, — írja Kornis —, hogy „az alsó réteg a nemzet organizmusában jól működjék, szüksége van a kultúra bizonyos elemeire, amelyeket a hatosztályú népiskola közvetít”. Az in-

¹ VKM Hivatalos Közlöny 1919. 45. szám, 389., Valamint *Simon Gy.*, Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931. Budapest, 1958. 119. o.

telligencia; a tisztviselők, tanárok, a nemzet agyveleje. „Ezek számára, — hangsúlyozza —, biztosítani kell a közép- és felsőfokú tanulást.”²

Kornis, a filozófus, az ellenforradalmi rendszer egyik fő kultúrdeológusa (1927—1931 között a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, valamint a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke 1926—1936 között) által megfogalmazott iskola-politika s kultúrpolitika alapelveit az irányító s vezető miniszterek és szervek, az oktatás terén a gyakorlatban valósították meg.

Haller István miniszter már 1920-ban rendeletet adott ki a középiskolai felvételi vizsga bevezetéséről, amellyel igyekezett a lehető legszűkebbre vonni azt a rést, amelyen keresztül a munkásság és a szegényparaszság „sok oda nem való” gyermeke a hatosztályú népiskola elvégzése után középiskolába juthatott s továbbtanulhatott.

Ugyanakkor rendelettel biztosította, hogy a „történelmi középosztály”, a hivatalnoki kar, köztisztviselők, az értelmiség, a katona- és csendőrtisztek gyermekei 33—50% beíratási és tandíj kedvezménnyel tanulhassanak tovább középiskolákban és az egyetemeken. A hadsereg, a csendőrség és tisztviselők gyermekei még elégséges tanulmányi eredmény után is részesültek ebben a kedvezményben.³ Ugyanakkor e kedvezményt nem terjesztették ki a munkásokra és a dolgozó parasztságra. A rendkívül magas középiskolai tandíj eleve kizárta a dolgozók gyermekeit a továbbtanulásból.

Klebelsbert Kunó, aki 1922 júniusában vette át a kultusztárcát, 1924-ben a középiskolai reform parlamenti vitában leszögezte, hogy az ő „középiskolai tervének a célja az, hogy a ...nagy nemzeti kérdésekben megadja a középosztályi gondolkodásának az érzéseknek azt az egységét, amelyre szüksége van” s szerinte a „középosztály az a rétege a társadalomnak, amely leginkább támogatásra szorul”. A külföldi egyetemi ösztöndíj adományozásának fő rendeltetését abban látta, „hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia segítségére siessen”.⁴ Az uralkodó osztály tagjainak gyermekei eleve kiváltságos helyzetben voltak a közép és felsőfokú képzésben.

A dolgozó nép számára maradt a hatosztályú népiskola, tanonciskola, valamint a gazdasági irányú szakiskola. De nagyon gyakran még a hatosztályú népiskola elvégzését is megnehezítette a mérhetetlenül súlyos szegénység. Különösen a szegényparaszság volt hátrányos helyzetben a gyermekeinek középiskolai továbbtanulásában. A baj fő forrása a dolgozó nép nagyon kedvezőtlen szociális helyzete volt. Ezt a problémát a későbbiekben részletesen fogjuk vizsgálni.

A dolgozó nép műveltsége alacsony színvonalának és az írástudatlanságnak másik oka az volt — a huszas években, s a későbbi periódusban is —, hogy sok községben nem volt elemi iskola, továbbá a zömében osztatlan típusú iskolákban igen alacsony színvonalú volt az alapképzés, s igen hiányos tanszerellátottság volt az iskolákban. Annak ellenére, hogy Magyarország már a XIX. században élen járt Európában az iskolai oktatás közüggé nyilvánításában, (1868-ban iktatták törvénybe a tankötelezettséget s a társadalom minden polgárának alapfokú ismeretekhez való juttatásáról az állami gondoskodást) még az 1920—23-as években, az ország akkor 7 800 000 lakossága hatéven felüli 1 150 000 polgára analfabéta volt.⁵ Az Eötvös

² *Simon Gy.*, Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931. 120—121. o. Néptanítók Lapja 1921, 41—42. sz., 1—2 o.

³ VKM Hivatalos Közlöny 1920. 40. szám, 342. o.

⁴ *Klebelsberg K.* válogatott beszédei, cikkei és törvényjavaslati Budapest, 1927. 51—52 o. és 325. o.

⁵ Nemzetgyűlési Napló 1926, 39. köt. 291 o.

József alkotta Népiskolai törvény megvalósításáért csak nagyon kevés anyagi áldozatot voltak hajlandók vállalni a nagybirtokosok, az iskolafenntartási joggal felruházott egyházak, a városi burzsoázia és az állam. 1924-ig az ellenforradalmi s a forradalmak előtti Magyarországon a kormányok költségvetési kiadásában a közoktatás részesedése 1,2%—3,2% között mozgott.⁶

Hogy a szegedi törvényhatóság testülete milyen fontosságot tulajdonított az ellenforradalom utáni években a népoktatásnak, összehasonlításul ismertetjük az alábbi adatokat; az 1921/22-es költségvetési évben 832 000 koronát szántak a város népiskoláira és középiskoláira, de Horthy 1920 februári látogatásának fogadtatására öt millió koronát szavazott meg a Törvényhatóság.⁷ Ugyanebben az évben ennek a törvényhatóságnak a területén, a 15 000 elemi iskolai tanuló tanítására mindössze 101 tanítói állás volt. A 6—11 éves korú tanköteles gyermekek 24,2%-a nem járt iskolába az 1920/21-es tanévben. Az országos átlag e tekintetben 17,2% volt.⁸

Csongrád megye néhány, ezerholdas nagybirtokosa és a törvényhatóság urai csak elvétele építettek iskolát a parasztnak és a cselédeknek, mert még az alapfokú ismeretek megszerzését is feleslegesnek tekintették. A század elején a megye és Szeged tanyavilágában levő iskolák jelentős részét államosították s a törvényhatóság állami ügynek tekintette azok gondozását. A törvényhatóság tagjainak legalább 50%-a, — 1870. évi 42. tc. alapján — a nagy adófizető, nagybirtokos, tőkés volt, 25%-a pedig vezető tisztviselőkből került be a törvényhatósági bizottságba.⁹ Így aztán az iskolaügyben hozott határozatokban és állásfoglalásokban a saját érdekeiket tartották szem előtt.

Az 1920—1922-es években Magyarország 3644 községe közül 205-ben nem volt iskola, s a korabeli statisztika szerint, az 1920—21-es tanévben 352 000 6—14 éves korú tanköteles gyermek nem járt iskolába, de 200 000 gyermek nem fért be az iskolákba.¹⁰ További adalék a húszas évek eleji magyarországi népoktatás viszonyaihoz: a beírt tanulóknak mindössze 22%-a tanult, vagy végezte el az elemi iskola V., illetve a VI. osztályát. De még 1930-ban is, az első osztályba beiratkozottaknak csak 18%-a végezte el a VI. osztályt.¹¹

Kétségtelen, nagymértékben hátrányosan hatott a népoktatási helyzetre a gazdasági csőd, amely már a háború időszakában is éreztette hatását a beiskolázásban, majd az I. világháború után egyre súlyosabb méreteket öltött. A gazdasági összeomlás kárvallottjai elsősorban a munkások, szegényparasztnak, s bérből, fizetésből élő alkalmazottak voltak. A háborús vereség s az ország területi veszteségei a pénzügyi helyzetet aláásta. A közoktatásra az állami költségvetésből is igen szűkösen jutott. Azonban az iskolafenntartók, általában, nem a tényleges teherbírásuk arányában gondoskodtak a népoktatás szükséges feltételeiről. Elsősorban ez volt az alapvető oka annak, hogy az 1921. évi XXX. tc., amely kötelezővé tette a tanköteles gyermekek iskolába való kötelező beíratását, iskolába járatását 6—14 éves korban, csak lassan és fokozatosan volt realizálható. Sem iskola, sem elegendő tanterem nem volt.

⁶ Néptanítók Lapja 1921, 24—25. szám, 3. o., Valamint: Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931, 21. o.

⁷ Szeged c. napilap 1920. február 20. szám.

⁸ Csongrád megyei Levéltár (CsML) Szeged. Közigazgatási Bizottság iratai 1921, III. cs. 970 sz. irat, Valamint: Magyar Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évek. Budapest, 1925, 156—161. o.

⁹ A Helytörténetírás levéltári forrásai (Szerk.: Komoróczy Gy.) II. köt. 67. o.

¹⁰ Statisztikai Évkönyv az 1923, 1924, 1925 évekről. Budapest, 1927. 22. o. Valamint: Néptanítók Lapja 1924, 35—36. szám, 11. o.

¹¹ 100 éves a kötelező népoktatás. Budapest, 1968. 57. o.

A XXX. tc. alapján, a vallás és közoktatásügyi miniszter büntető szankciók alkalmazásával igyekezett iskolába parancsolni az iskolába nem járó tanulókat. A tanuló gyámját, szüleit beíratás elmulasztása esetén az idézett tc. 4. §-a szerint 100 korona bírsággal sújtották, amelyet az illetékes kihágási bíróság „Büntető parancsban” mondott ki. A tanköteles korú gyermek négyeszeri mulasztása esetén pedig 600 korona pénzbírsággal sújtották a szülőt, vagy gyámot.¹²

A Csongrád megye és Szeged törvényhatóságainak kihágási bíróságain úgy szólván „futószalagon” készíthették a büntető parancsokat s vethették ki a kihágási büntetéseket s pénzbírságokat, amelyről „ékesen” tanúskodnak a fennmaradt levéltári iratok. A szegedi törvényhatóság területén a 6—11 éves korú tanköteles gyermekek száma 15 098 volt s közülük 3646 (24%) nem járt iskolába. A 12—14 éves tanköteleseknek pedig 58,8%-a maradt távol.¹³

Az iskolák igazgatói, valamint a kir. tanfelügyelő és más illetékes iskolafenntartók, s tanügyi hatóságok többször elismerték, hogy az iskolai mulasztások és a beíratások elmulasztásának legfőbb okát a dolgozó nép szegénységében kell keresni.¹⁴ Az esetek többségében a pénzbírságot behajtani nem tudták a szülők fizetéseképtelensége miatt. A szegényparasztok, nincstelen földmunkások, kisbérlők, ipari munkások nem küldhették iskolába gyermekeiket, mert nem tudtak lábbelit és megfelelő ruhaneműt adni rájuk. A büntetés tehát duplán sújtotta őket. A büntetés végrehajtása ilyen esetekben sem maradt el, mert fizetéseképtelenség esetén a „terheltet” elzárásra ítélték. A dolgozók nem a kultúrától való idegenkedés miatt nem járaták iskolába gyermekeiket, miként Kornis Gyula vélte, hanem a szegénység akadályozta őket abban. A dolgozó népnek eme szociális helyzete az ellenforradalmi korszakban végig fennállott. Egy jellemző példát említünk meg a büntető szankcióval történő eljárásról. 1926-ban 100 ezer korona pénzbírsággal büntették Török Imre szentesi lakost, aki ruhanemű és cipő hiányában nem járathatta elemi iskolába gyermekét. A gyakran munkanélküli és többgyermekes családapa, természetesen nem tudta kifizetni a reá kirótt pénzbüntetést. Ezért elzárásra módosította a bíróság a büntetését mégpedig úgy, hogy 20 000 koronát egy napi elzárásra „átszámítva”, 5 napi elzárásra ítélték.¹⁵ Ezt az esetet azért idéztük egy 1926 évi forrásból, mert ekkor már gazdasági konjunktúra volt kibontakozóban, azonban a dolgozók anyagi helyzetén ez alig jelentkezett kedvezően.

Az 1921 évi XXX. tc.-et nem lehetett maradéktalanul megvalósítani, mert megvalósításának objektív feltételeit egyelőre figyelmen kívül hagyták az uralkodó körök. Ennek a törvénynek a megvalósításához a hivatalos megállapítások szerint is 3500—3800 tanterem hiányzott. Továbbá, a törvény előírása szerint egy tanterőre 60 tanulót számítva 1820 új tanítói állást kellett volna szervezni. Ehelyett azonban 1919 augusztusa—1925 között legalább hatezer tanítót távolítottak el az elemi iskolákból és a közvetlen tanügyi igazgatásból. 1919 augusztustól—1921 nyaráig a „kommunista fegyelmik” révén, majd azt követően „B” lista eszközzel távolították el a „kommunista gyanús”, politikailag s a „keresztény-nemzeti” nevelés követelményét tekintve megbízhatatlannak minősített tanítókat.

Ez a világnézeti és politikai szanálás — ahogyan Klebelsberg Kunó nevezte — súlyosbította a népoktatás amúgyis rossz viszonyait.

¹² Baranya megyei Levéltár. Megyei Közigazgatási Bizottság iratai a VKM. 130/VIII. sz. rendelete a beiskolázásról szóló törvény végrehajtásáról. 310/1923. sz. irat.

¹³ Magyar Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évekről. Budapest 1925 156—157. 162. o.

¹⁴ Szeged. (Szerk.: Kiss F., Tonelli S., Szigethy V.) 89.

¹⁵ Cs. m. L. Szeged. Csongrád megye- és Szeged Tanfelügyelőségének iratai 1927, 7. d, 711 sz. irat.

Szegeden csak 1921 áprilisa—júniusa között 90 tanítót és népiskolai tanügyi igazgatásban dolgozó tanerőt vont „végelbánás alá” a Szeged közigazgatási bizottsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával.¹⁶ A Csongrád megyei és Szeged Tanfelügyelőség elemi népiskoláiból 1919 júniustól 1921 júniusa között 150 tanítót távolítottak el fegyelmivel és a „B” listarendszer alkalmazásával.¹⁷

A magyarországi fasiszta diktatúra kultúrpolitikusai, a sovinszta nacionalizmus, a kereszténynemzeti eszméket valló s megalázkodó, megfélemlített és feltétlenül engedelmes tantestületek kialakulására törekedtek.

Az elemi népoktatás tárgyi feltételeinek, valamint tartalmi színvonalának nagy hiányai és fogyatékosága ellenére, az ellenforradalmi rendszer kultúrpolitikájának irányítói: Haller István, Kornis Gyula, Klébelsberg Kunó és mások, csak a középiskolai reform kimunkálása és megvalósítása után láttak hozzá az egész társadalom alpműveltségét megalapozó hatosztályú népiskola sürgető problémáinak megoldásához. A közoktatási reform tehát felülről-lefelé haladó, fejtegetésre állított, antidemokratikus politika volt. A népiskolai szervezet hálózati bővítését s az alapfokú ismeretet nyújtó népiskolai program kimunkálását csak 1924 végén, 1925 elején kezdték meg Klébelsberg szakemberei. Pedig a kedvezőtlen körülmények egyre szélesedtek.

Kedvezően hatott a hatalmas pénzügyi fedezetet is igénylő iskolai építkezési terv realizálására, a politikai stabilizáció mellett, a Népszövetségi kölcsön megszerzése is. A tőkés gazdasági fejlődés, az ipari termelés is szükségessé tette a népoktatás feltételeinek javítását s az analfabétizmus visszaszorítását. Klébelsberg Kunó miniszter, aki mindenekelőtt az uralkodó osztály érdekeit képviselte, jól tudta, hogy a dolgozó nép műveltségi színvonalának javítása nélkül a kapitalista ipari és mezőgazdasági termelés fokozása, korszerűsítése lehetetlen. Ezért is hangsúlyozta figyelemzetően, az iskolaépítési akcióját ellenző nagybirtokosok és tőkések felé adreszálva, hogy „amikor a mezőgazdaságban is rohamosan tért hódít a motoreke, a traktor, a villamosítás stb., az iskola kérdései legalább 50%-ig közigazdasági-termelési kérdések. S a modern, komplikált termelési módok, kényes gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ”.¹⁸ A miniszter nem értett egyet a saját osztályának néhány képviselője részéről megnyilvánuló „előítéletszerű felfogással”, akik szerint, „elég ha az egyszerűbb ember megtanul írni, olvasni és számolni s minden további felesleges.”¹⁹

A miniszter reformpolitikája, s intézkedései azonban azt mutatják, hogy az írástudatlanság visszaszorításánál, az alpműveltségi ismeretek elsajátításánál tovább, lényegesen, ő sem kívánt előrébb lépni, amikor a dolgozó nép művelődési lehetőségéről volt szó. Ezt a tényt tükrözi az 1925-ben jóváhagyott elemi iskolai tanterve, valamint a zömében osztatlan típusú népoktatási rendszer.

A munkásosztály és a szegényparasztság műveltségi színvonalának emelését Klébelsberg azért is kívánatosnak tekintette, mert a régi Nagy-Magyarország „területi épségének” visszaállítását „kultúránk fölényétől” várta, akarta megvalósítani.²⁰ A szegedi egyetem aulájában 1931. október 5-én elhangzott beszédében Klébelsberg a Bethlen kormány külpolitikáját és kultúrpolitikáját magyarázva ezeket mondta; „A mi kultúrpolitikánk kvintesszenciája az volt: a világ vezető nemzeteiben olyan diszpozíció létesítése, hogy elismerjék a békekötés igazságtalanságát,

¹⁶ Cs. m. L. Szeged, Polgármesteri Bizalmas iratok, 1921, 221, 532, 542. sz. irat.

¹⁷ Cs. m. L. Szeged, Polgármesteri bizalmas iratok 1920—1921. 13. sz. irat.

¹⁸ Klébelsberg Kunó válogatott beszédei, cikkei és törvényjavaslatai Budapest, 1927. 375.

¹⁹ id. mű, 675.

²⁰ id. mű, 675.

hogy lássák; fajsúlyosabbak vagyunk mint a körülöttünk levők. Kultúrfőlnyünk kérdése a magyar nemzetnek annyi, mint lenni vagy nem lenni.²¹ Horthyék a régi 21 milliós Magyarország idegen nemzetiségei felett való uralmuk visszaállításáról álmodoztak és szóttek terveket. Nyíltan vallották, hogy életképtelen államalakulatnak tekintik Jugoszláviát, Csehszlovákiát és Romániát. A revansista magyar uralgó osztály minden belső társadalmi baj s probléma gyógyszerként az ezeréves Nagy-Magyarország visszaszerzését hangoztatták. Ezért tekintették fontosnak, hogy „a magyar műveltség toronymagasan emelkedjék Kelet-Európa fölé”.²²

A sovinszta irredentizmust az iskolai nevelés egyik fő alapeszméjének tekintette Klébelsberg.

Végül meg kell említenünk Klébelsberg iskolapolitikai koncepciója kapcsán azt az érvelését is, amely szerint a politikai jogoknak a széles néptömegekre való kiterjesztését, meg kell előznie, a kulturális demokraciának, mert — mint mondotta a miniszter — „politikai demokracia csak ott lehetséges, ahol azt a kulturális demokracia megelőzte és biztosítja”.²³ Klébelsbergnek ez az érvelése hamis és demagóg ízű, hiszen az ellenforradalmi rendszer társadalom-politikai és szociális viszonyai determinálták az egyes osztályok és rétegek helyzetét, jogait és művelődési lehetőségeit. A dolgozó osztályok anyagi helyzete, a társadalom anyagi javainak igazságtalan megoszlása a törvényesen biztosított alapfokú művelődési lehetőséget is megbélyegyezte.

Klébelsberg Kunó miniszter által 1925. október 14-én a parlament oktatási és pénzügyi bizottságainak együttes tanácskozása elé terjesztett, „A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” c. program, népiskolai akció, figyelmen kívül hagyta a közoktatás egészére kiterjedő liberális-demokratikus reform-javaslatokat, többek között az egységes nyolc osztályú népiskolai intézmény megszervezését, valamint a dolgozó osztályok számára a középiskolai és egyetemi továbbtanuláshoz is lehetőséget és kedvezményt biztosító demokratikus elképzeléseket. Ilyen demokratikus alternatívát vetett fel többek között Karácsony Sándor 1924-ben a „Népoktatás és az alsó néposztály lelkiakata” c. írásában, és a Magyar Pedagógiai Társaság 1924. évi ülészakán is többen a nyolc-osztályú népiskolai szervezet mellett foglaltak állást. Elhangzott ott olyan vélemény is, hogy „nem lehet egyetemes nemzeti kultúráról beszélni, amíg a legfelső és a legalsó kulturális fokozatok között óriási, egységet megszakító hézag tátong”.²⁴ Az 1926-ban elfogadott VII. tc. a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” csak az 5000 népiskolai objektumot: 3475 tanterem és 1925 tanítói lakás építését foglalta magában.²⁵

Klébelsberg Kunó miniszter, az Akció előterjesztését követő indoklásban erőteljesen hangsúlyozta, hogy az iskolaépítési akcióval a kormány „a mezőgazdasági népesség beiskolázási gondjain akar enyhíteni”. Valójában azonban a Bethlen-kormány politikai célok elérésére is törekedett ezzel az akcióval. Mindenekelőtt a parasztság egyes rétegeiben szélesíteni kívánta a politikai befolyását, szélesíteni a rendszer tömegbázisát, másrészt igyekezett megelőzni más politikai pártokat, szervezeteiket és irányzatokat a parasztság ideológiai-politikai befolyásolásában.

²¹ Beszámoló a Szegedi F. J. Tudományegyetem 1931/32 évi működéséről Szeged, 1932. 29—31.

²² Klébelsberg K. válogatott beszédei, cikkei és törv. javaslatai 675. o.

²³ Id. mű., 330—331.

²⁴ Magyar Pedagógia 1924. Budapest, 1925. 65—66.

²⁵ Nemzetgyűlés nyomtatványai 1926. 39. köt. Valamint: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1926. 56—60.

A népiskolai akció vitája során, időnként éles vita és szópárbaj folyt a kormány-párti képviselők és az ellenzéki képviselők között a tervezet egyes pontjai körül. Így többen — ellentétes felfogásból — bírálták az iskolaépítés pénzügyi terheinek a dolgozó népre, illetve a nagyjövedelmű birtokosokra való áthárítását. Az utóbbiaknak azonban nem sok okuk volt tiltakozni ez ellen. Heves vitát váltott ki az újonnan építendő iskolák tulajdonjogának problémája. A törvénytervezet elsőbbséget biztosított a felekezeteknek még az érdekeltségi iskolák esetében is. A szociáldemokrata párt képviselői és egyes polgári ellenzéki képviselők is azt követelték, hogy az új iskolák állami tulajdonban legyenek, és ne az egyházak legyenek a fenntartók.

A mintegy ötven millió pengőt igénylő népiskolai akció kapcsán egymillió tan-köteles beiskolázásával számolva, a törvény meghatározott sorrendet jelölt meg. Első helyen emelte ki az iskolánélküli községeket, tanyákat, majorokat. Második helyen: az annyira rossz állapotban levő iskolákat, amelyek helyett újakat kell építeni. Végül a harmadik helyen: a teljesen tarthatatlan zsúfoltság megszüntetését jelölte meg. Az akciónak 1931-ben kellett befejeződnie.²⁶

Az 1925 őszen beindult népiskolai akcióban Csongrád megye mindhárom szempontot tekintve kiemelt helyen szerepelt. Kulturális téren Szegedet más szempontból kiemelten kezelte a Bethlen kormány. Gondolunk itt az 1921 októberében Szegeden megnyitott Ferenc József nevét viselő egyetemre, az 1925-ben megindított nagyszabású Dóm-téri egyetemi negyed építésére, a klinikák építésére, az 1927-ben megnyílt Tanárképző Főiskolára. Csongrád megye és Szeged kiemelését a népiskolai akcióban, valamint a Bethlen kormány kultúrpolitikájában, számos körülmény és ok motiválta az ellenforradalmi rendszerben, a húszas években. Szegedet, az ország egyik kultúrcentrumává törekedtek fejleszteni az ellenforradalmi rendszerre veszélyes, nagyszámú, szervezett és forradalmi szellemi proletariátust magába foglaló „vörös Budapest”-tel szemben. Emellett az uralkodó körök hálájukat kívánták kifejezni az iránt a város iránt, amely az ellenforradalom kibontakozásának a színhelye volt. Szeged kulturális centrummá fejlesztésével a Bethlen kormány, az „integer Nagy-Magyarország” visszaállítására irányuló politikájában a magyar „kulturálé” teóriát igyekezett bizonyítani, demonstrálni. S mindezen kívül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Csongrád megye a Szeged környékének népessége túlnyomó részben földművelő volt, amelyben túlsúlyban volt a szegényparaszt, kisbirtokos, kisbirtokos-bérlő, földmunkás, cseléd s napszámos rétegek.

Szegedet a hozzátartozó törpe és kisbirtokosok hazájának is tekintették. 1922-ben a város 70 000 hold földet adott bérbe, mintegy 15 200 bérlőnek.²⁷ A megye népességi s települési viszonyaira az is jellemző volt, hogy viszonylag igen szétszórt tanyákon lakott s élt a lakosság nagy része. Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint a megye lakossága 339 942 volt, s ebből 154 000 ember lakott tanyákon. A jelenlegi területet alapulvéve: 430 ezren éltek a megyében. Szeged lakossága 1920-ban: 119 010, 1926-ban: 123 642, 1930-ban: 135 071, de a belterületi lakóinak száma 90 000 volt.²⁸ A népesség jelentős hányada Szegeden is a földművelésből élt. A megye legnagyobb földbirtokosa a Pallavicini Alfonz Károly és a Károlyi grófok voltak.²⁹

A megye lakosságának mintegy 40%-át kitevő szegényparasztság és agrárproletariátus és kisbirtokosság rendkívül rossz létfenntartási viszonyai következtében,

²⁶ Tájékoztató Elemi Iskoláink működéséről 1925—1930, 4—5.

²⁷ *Oltvai F.*, Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945, Szeged, 1968, 264.

²⁸ Magyar Statisztikai Közlemények az 1930-as évről. 1932. 332—339. továbbá: A Magyar Statisztikai Évkönyv 1926. évről. 1928, 6.

²⁹ Statisztikai Évkönyv 1926. évről. 1928. 320. Továbbá: *Tamasi M.*, A dolgozók harca a nyomor és kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929—1935. Szeged, 1971, 5—6.

önerejéből nem bírta viselni az iskolaépítést s a húszas évek közepén beindult egyetemi-, klinikai-, fogadalmi templom- és egyéb építkezések pénzügyi terheit. Az állam és a város, valamint a megyei törvényhatóság a pénzügyi terhek zömét — ennek ellenére — a kisemberek vállaira hárította.

A nagyméretű szegénység s a kedvezőtlen tanyai települési viszonyok jelentették a legnagyobb akadályt a dolgozó nép művelődésével szemben.

Csongrád megyében az 1920. évi népszámlálás adatai szerint, a hatéven felüli népesség 75,6%-a tudott írni-olvasni, Szegeden: 85,4%. Az országos arány; 84,4% volt. A népiskolai akció előirányzata szerint Csongrád megyében — Szegedet és Hódmezővásárhelyt is beleszámítva —, 220 tantermet és 83 tanító-lakást kellett volna építeni.³⁰ Az országos és a megyére vonatkozó, tervszámokat vizsgálva, azokat a korábbi évtizedek alatt épült népiskolák számához viszonyítva, az 1925—1931 között megvalósított népiskolai akciót igen jelentősnek tekinthetjük. A kivitelezett program — hangsúlyozzuk — a hat évfolyamú népiskolai oktatás legszükségesebb feltételeit volt hivatva megoldani — még annak elérésére sem volt elegendő, hogy a túlnyomó részben egy-tantermes s egy-tanítós osztatlan rendszerű népoktatást számottevően visszaszorítsa. Döntően a népoktatási tankötelezettség megoldására törekedett a Bethlen-kormány. S ez illik Csongrád megyére is, ahol az 1925/26-os tanévben 273 elemi iskolában, — zömében egy-két tantermes iskolák — 34 207 gyermeket kellett tanítani. A megyében, Szegeddel együtt az 1930/31-es tanévig az iskolák száma 32-vel gyarapodott a népiskolai tankötelesek száma pedig 38 916-ra növekedett.³¹

Az elemi iskolás tankötelesek beiskolázása 1930-ra már számottevő javulást mutat, amit döntően, az elkészült és átadott új iskolák és tantermek tettek lehetővé. Amíg az 1920/21-es tanévben Csongrád megyében a 6—11 éves tanköteles gyermekeknek 69%-a járt iskolába, az 1930/31-es tanévben már 89,7%-a tanult. Hódmezővásárhelyen az 1920/21. tanévben az említett tanköteleseknek 72,4%-a tanult elemiben, 1930-ban 91,2%-ra javult a beiskolázás. Szegeden, az 1920/1921-es tanév 75,8%-os beiskolázással szemben, 1930-ban, a 6—11 éves tanköteles gyermekeknek 93,0%-a tanult.³² A beiskolázás javulása eredményeként visszaszorult az analfabétizmus is 1931-ig. Országosan az analfabétizmus 5,6%-al csökkent, Csongrád megye és a Szeged Tanfelügyelőség területén 7,3%-al.³³

A népiskolai akcióban megjelölt 5000 objektum kétharmada a Nagy-Alföldön épült fel. 1930. október 25-én adták át rendeltetésének Szegeden, az akcióban az 5000. számmal jelölt Rókusi iskolát, amely 12 tantermes volt.

Az alapfokú műveltséget nyújtó elemi iskolai oktatás-nevelés feltételei javultak. A program előirányzatát azonban nem valósították meg teljesen. Az akció keretében megtervezett 622 iskolával szemben 502 iskolát adtak át 1931-ig. Így Csongrád megyében, Szeged nélkül, a tervezett 129 tanterem helyett „csak” 82 készült el 1931-ig. A Hódmezővásárhelyen tervezett 22 tanteremmel szemben 12-öt adtak át. Szegeden viszont valamennyi tervezett objektum elkészült határidőre.³⁴

A beiskolázás javulásával, valamint az előirányzott objektumok egy része átadásának elmaradásával magyarázható az, hogy az egy tanítóra jutó tanulók száma

³⁰ Tájékoztató Elemi Iskoláink fejlesztéséről 1925—1930. 88—89.

³¹ Statisztikai Évkönyvek: 1926-ról, Bp., 1928. 219; és 1930-ról, 251.

³² Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évekről. 1925. 160. és az 1930. évi Statisztikai Évkönyv, 1932. 251—252, 253—255.

³³ Néptanítók Lapja 1933. 17. sz. 615. (Tíz év kultúrtörténete)

³⁴ Magyar Népoktatás. Budapest, 1928, 212—213. Tájékoztató elemi iskoláink fejlesztéséről 1925—1930. 124.

nem csökkent számottevően, valamint az is, hogy a tantermi zsúfoltság sem javult nagymértékben. Nem sikerült nagy előrehaladást elérni a népiskola hatosztályát elvégzők s befejezők arányában sem. Az 1920/21-es tanévben a korábban elemi iskolába beírtaknak 18%-a végezte el a hatodik osztályt, 1930/31. tanévig csupán 4%-os javulást értek el.³⁵ A tantermi zsúfoltságnak más oka is volt. Mégpedig az is, hogy az újonnan épült iskolák zöme két tanteremmel épült, valamint az is, hogy a sok kis iskola különböző iskolafenntartók — nagyobb részben az egyházak — kezelésében épült, ami a pénzügyi alap szétforgácsolódásával járt. Az egységes iskolák helyett vallásfelekezet szerint elkülönülten, a lakosság vallási hovatartozása alapján létesültek az új iskolák. 1930/31. tanévben az elemi iskoláknak 70%-a egyházi, és csak 17,9%-a volt állami tulajdonban. Állami iskolát csak ott létesített a VKM, ahol a kijelölt bizottság azt állapította meg, hogy a helybeli lakosság, szegénysége miatt nem képes iskolát állítani, az egyház pedig nem vállalja a költséget. A nagybirtokosok pedig mindenképpen igyekeztek kibújni az iskolaépítés költségeinek teherviselése alól. Különösen az érdekeltségi iskolák esetében jelentkezett ez a legfeltűnőbbben.

Az 1926. évi VII. tc. egyik fő célja az akció keretében az volt, hogy az iskolafenntartásban, a népoktatásban érdekelték körét szélesítve létrehozza az Érdekeltségi elemi népiskolát.

Érdekeltségi iskolát olyan lakóterületen lehetett és kellett volna szervezni s alapítani, amely az adott területen, körzetben élő személyek birtokát, tulajdonát képezte és „az érdekeltnek a körzeten belül ingatlanuk, vagy általános kereseti adó alá eső foglalkozásuk vagy jövedelmük volt, s egy vagy több jogi személy tulajdonát képező, 4 kilométernyi sugarú körzetben legalább 30—40 tanköteles korú gyermek található, kiknek beiskolázásra alkalmas iskola a körzetben nem található”.³⁶

Az ellenforradalmi rendszernek ez a kísérlete, hogy ti., az iskolafenntartás közérdekeltségét fokozza s ennek révén is tartós javulás következzen be a népoktatásügyben, mondhatjuk, majdnem kudarccal végződött. Azt ugyanis, hogy a kijelölt községben s körzetben ki, vagy melyik „jogi személy” legyen az iskola fenntartója, a törvény szerint a tanfelügyelő vagy személyes képviselőjéből, az egyházközség megbízottjából és a község valamint a helyi hatóság megbízottjaiból létesülő bizottság volt hivatott eldönteni. A törvény szerint iskolafenntartásra jogosultak mind találtak kibúvót az iskolaállítás és fenntartás költségeinek teherviselése alól. Az ezerholdas nagybirtokosok igyekeztek az államra és a községre, vagy arra az egyházra hárítani át a pénzügyi terhet, amely körzetben élő lakosok többségben egyik vallásfelekezethez tartoztak. Az állam pedig csak ott vállalta az építési költségeket, ahol a lakosság nagyon szegény volt. Az érdekeltségi iskolákhoz és a községi iskolák építéséhez az állam rövidlejáratú kölcsönt nyújtott az Iskola Építési Alapból, amelyet magas kamattal kellett visszafizetni. Az érdekeltségi és községi, valamint az egyházi iskolák építésére és fenntartására a helyi hatóságok pótadót vetettek ki a lakosokra.

Szombatfalvy György, a VKM egyik vezető tisztviselője, már 1928-ban felhívta a figyelmet s elismerte, hogy „a nagybirtokosok tömegesen támadták meg az érdekeltségi iskola felállítását”.³⁷ Ennek következtében 1930. végéig csak 26 érdekeltségi iskola létesült az egész országban, és még 167 községben nem volt iskola 1930-ban.³⁸

³⁵ Statisztikai Évkönyv 1931. Budapest, 1932. 251—253.

³⁶ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1926. 59, 61.

³⁷ Magyar Népoktatás 1928. 119.

³⁸ Néptanítók Lapja 1930, 43—44. szám. 3.

Csongrád megyében és Szegeden is lassan, vontatottan bontakozott ki az iskolai építkezés. Erre utal a VKM, a tanfelügyelő és a szegedi polgármester között lezajlott több levélváltás 1927-ben, s 1928-ban. A Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927 januárjában a szegedi polgármesterhez kelteztet leiratára adott válasz „ékes” bizonyítéka a halogató műveletnek. A miniszter levelében emlékeztette a polgármestert arra, hogy a város külterületén még 43 objektum építésének beindítása várat magára. A Szeged város polgármestere válaszában „munkaerőelbocsátásokkal és a hiányzó kiadási tétellel” magyarázta meg a miniszternek, hogy miért nem halad kellő ütemben az akció.³⁹

Az állami kölcsönöket az építés megkezdésétől számítva két év alatt kellett visszafizetni. Az országos és a helyi, szegedi tapasztalat, a levéltári források arra utalnak, hogy a 20%-os kamattal terhelt kölcsön visszafizetése körül nagy nehézségek mutatkoztak. A VKM már 1929 végén sürgeti Szeged város polgármesterét, „hogy az országos alappal szemben fennálló fizetési kötelezettségének tegyen eleget haladéktalanul”.⁴⁰ Persze jelentkeznek a gazdasági válság konkrét jelei. Az adóbefizetés egyre nehezebbé válik. A pótdóval megterhelt lakosság nagyrésze fizetéseképtelenné válik. A nagybirtokosok nem fizetnek az iskola fenntartásáért. Az iskolafenntartás elviselhetetlen terheiről egymást érik a beadványok a VKM-hez. Többek között említjük csak, Tápé község előljáróságának a Csongrád megye és Szeged kir. Tanfelügyelőjéhez intézett kérelmét. Dr. Bagoss Béla plébános, továbbá Széll József, Ábrahám Ferenc, Kószó Ferenc és Dr. Boga Dezső előljárósági tagok által aláírt levélben a község nevében arra kéri a tanfelügyelőt, hogy „a község lakosságának súlyos anyagi nehézségére való tekintettel az állam vegye saját kezelésébe az iskolát”.⁴¹ Míndszent község előljárósága pedig már 1928-ban, a helyi lakosság szegénységére hivatkozva kérte, hogy az állami iskola községet terhelő fenntartási költségét az állam vállalja át.⁴²

A VKM 1931. november 20. keltezésű, a közigazgatási bizottsághoz adresszált körlevélben, a helyi szervek fokozottabb mértékű támogatását kérve elismeri, hogy „a községek által fenntartott és segélyezett iskolák kiadásai igen súlyos teherrel nehezednek a községekre és az 1929 évihez képest azok csaknem megkétszereződtek és az egyes fokozódó terheket elviselni képtelenek”.⁴³

Az állam s a VKM nem váltotta be azt az ígéretét, amelyet a népiskolai akció parlamenti vitája során tett, hogy ti.: egyenlően és igazságosan igyekszik megosztani az építési és fenntartási költséget az érdekelt lakosság és közösségek között, s hogy „a beiskolázás javításával mindjobban csökkentjük azokat a réseket amelyek az egyes társadalmi osztályok között találhatók”.⁴⁴

A nagybirtokosok, a tőkésosztály s a helyi törvényhatósági bizottságok Civis urai megakadályozták az 1926. évi VII. tc.-nek azt a törekvését is, hogy tanyai internátusok építésével, létesítésével megvalósítható legyen a tanyai világban lakó és élő elemi iskolai tankötelesek számára az alapfokú ismeretek elsajátítása (a tc. 2. §-a). 1925—1931 között az országban egyetlen internátus sem létesült. Az elgondolás nagyszerű volt, de megvalósítására komolyan nem gondolt a kormány és az uralgó osztály sem.

³⁹ Cs.m.L. Polgármesteri bizalmas iratok, 1927. 637. sz. irat.

⁴⁰ Cs.m.L. Szeged. Polgármesteri iratok. 33 sz. doboz, 5429, 16093. sz. irat.

⁴¹ Cs.m.L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1930/31. 26. doboz, 460—467. sz. irat.

⁴² Cs.m.L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d., 177. sz. irat.

⁴³ Cs.m.L. Szeged város Közigazgatási Bizottságának iratai 1929—1931. III. csomó, 772. sz. irat.

⁴⁴ Néptanítók Lapja 1930, 41—42. sz. 2.

Az elemi népiskolák építése és fenntartási költsége szinte elviselhetetlen terhet okozott a szegényparasztoknak, cselédeknek, kisbérllőknek, kubikosoknak és még a munkásoknak is, mint ahogy nagy gondot jelentett nekik gyermekeik iskolába járatása, ruhaneművel s lábbelivel és tanszerekkel való ellátása is. Példát s bizonyítékot erről bőségesen találunk a korabeli levéltári iratokban. A Szeged-Alsóvárosi iskola igazgatója, az 1925/26. tanévről szóló jelentésében írta az Iskolaszéknek; hogy a „898 tanuló által 2119 igazolt és igazolatlan tanítási nap hiányzásnak a fő oka: a szegénység. Nagyon sok szegény sorsú tanuló van”, s a beíratási díjak befizetésének elmaradását indokolva írta; 157 tanuló szüleivel nem tudtuk befizettetni a beíratási díjat”.⁴⁵ Mindszent község állami elemi iskolája 1926. április 12-i tantestületi értekezletén, a tanfelügyelőnek készített jelentést felolvassa az igazgató megemlítette, hogy „a nagymérvű mulasztások oka a szülők szegénységében rejlik. Kénytelenek — a szegény szülők — gyermekeiket szolgálatba állítani, hogy egyrészt azoknak élelmezéséről, másrészt ruházataról gondoskodjanak. A tanítványaink 40—50%-a nem jár iskolába. A községi végrehajtó szerint az eddig kirótt pénzbírságok végrehajtása lehetetlen, a szülők vagyontalansága miatt.”⁴⁶

Ugyanezen iskola igazgatója, a kir. tanfelügyelő úr felszólítására összeállított igazolójelentésében a pénzbírságok be nem fizetését indokolva írta a következőket; „A község előjárósága helytelenül járt el, amikor a szülőkre rótták ki a büntetést, hisz nem a szülők hibáztathatók a mulasztásokért, hanem a gazda... A gazdát kellett volna bírságotlani. Sőt! A gazda ellen kihágási eljárást kellene indítani, mert 12 éven aluli és cselédkönyv nélküli tankötelest fogadott fel szolgálatába.”⁴⁷ Az igazgató ismételtelen s nyomatékosan közli a jelentésben, hogy sok szülő mérhetetlen nyomorúságos körülmények között él, és a megélhetés érdekében kénytelen szolgálatba állítani gyermekét.

Az agrárproletariátus és a szegényparaszság s ipari munkásság nyomorúságos anyagi helyzetét tárja fel Kalmár Vilmos, öt gyermekes családapának a levele is, amelyet a tanfelügyelőnek adresszált. A Szeged-Mórahalom lakosú Kalmár Zoltán arra kéri a tanfelügyelőt, hogy engedélyezze István nevű fiának a mindennapi iskolába járása helyett ismétlő iskolába való átírását, mert fiát szolgának szerződtette. Mint írta, „a napi kis napszámomból alig tudom eltartani az otthon levőket is”. Az iskola igazgatója által mellékelte „véleményezés” a kérelem elutasítását javasolja a tanfelügyelőnek.⁴⁸ Sok szülő kérte a tanév megrövidítését, különösen tavaszi és őszi munkaidőben. Csongrád megye Közigazgatási Bizottsága 1928. május 8-án Szentesen megtartott ülésen foglalkozott „sok szülő” által beérkezett kérelemmel, hogy nyári munkák idejére gyermekeiket munkába, szolgálatba adhassák s a tanévet egy-két hónappal rövidítsék meg. A megyei közigazgatási bizottság „a lakosság kérését meghallgatva, a rossz gazdasági viszonyokra s abból eredően a szegény lakosság szűkös megélhetési helyzetére való tekintettel” engedélyezte, hogy a külterületi (tanyai jelleggel bíró pusztai) állami és községi iskolákban a tanévzárást június 4-én megtartsák.⁴⁹

A Szeged-Csengelei állami elemi iskolák igazgatója ugyancsak azt igazolja a tanfelügyelőhöz szóló jelentésében, hogy a dolgozó nép művelődése előtt álló legnagyobb akadályt az igazságtalan, antidemokratikus társadalmi viszonyok okozták. Jelentése a nagyarányú hiányzás okairól szól. Megállapítja, hogy „az I—II. osztály

⁴⁵ Cs. m. L. Szeged. Csongrád megye és Szeged Tanfelügyelőségi iratok 1926, 938. sz. irat.

⁴⁶ Cs. m. L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1926. 3004/1926. sz. irat.

⁴⁷ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1926, 3004/1926. sz. irat.

⁴⁸ Cs. m. L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1928/1929. 389. sz. irat.

⁴⁹ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1928. 13. sz. doboz, 3043. sz. irat.

tanulói vadvizek és nagyfokú ruházatlanság következtében a félegyházi határból nem tudnak bejárni. Ezért a tananyaggal elmaradtak”.⁵⁰

A hódmezővásárhelyi Damjanich utcai állami elemi iskolából a „Beiskolázás végrehajtásáról” c. jelentésben az 1927/28-as tanévben az igazgató arról tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy „a 12 évet betöltött, de a VI. osztályt ki nem járt mindennapi iskolába járásra kötelezett gyermekek iskolába járatása a szülők szegénysége folytán akadályokba ütközik. A szegény szülő — írja az igazgató —, aki csak a legnagyobb nélkülözések árán bírja felnevelni és iskolába járatni gyermekét, ...alig várja, hogy gyermeke elérje a 12 éves kort, amikor cselédnek adhatja, hogy könnyítsen sorsán”.⁵¹

A tanyavilág szikes vagy éppen mocsaras területére szorított szegényparasztjai, kisbérlok tömege, kubikusok ezrei, napszámából élő emberek s szegényparasztok, akiknek pengőben számított évi keresete 150 pengőt sem, vagy alig érte el a húszas években (az értelmiségen belül leggyengébben díjazott tanító-pedagógus havi illetménye 120—320 pengő között mozgott 1927—1930 között) önmaguk és gyermekeik szájától vonták meg a kenyeret, hogy a tankötelezettség törvényét meg ne sértsék, s gyermekeiket legalább írni-olvasni megtaníthassák. Hogy a dolgozó nép — ezen belül most csak a szegényparasztság rétegeinek helyzetéről beszélünk — szociális s anyagi életkörülményei mennyire meghatározó volt a művelődési lehetőségekre, élesen világítják meg azok a jelentések is, amelyeket a tanítók készítettek, az 1930. évi népszámláláskor szerzett tapasztalataik alapján. A tanítók „A lakosság életviszonyai” — megadott szempontok alapján készített jelentéseikben, — megrázó helyzetképet adnak a zömében falusi és tanyai lakosság rétegeinek általános életkörülményeiről.

A Sövényházához tartozó Baks-majori iskola tanítója, Tarr Zoltán a község külterületén végzett összeírása során szerzett tapasztalatairól ezeket írta jelentésében: „Itt részben uradalmi cselédek, részben kubikos napszámosok élnek. A meglátogatott 200 családi ház nagyrésze olyan, hogy nem épületnek, azaz lakóháznak, de még istállóknak sem való. Már a hely, amelyet az Országos Földosztó Bizottság kijelölt e szegény halálra ítéltnek, olyan egy mocsaras-lapos rét, ahol évekkel ezelőtt még vadlibák jártak. Körös-körül ingovány, mocsár. A falak olyan penészesek, hogy nem egy házban fuldokolnom kellett a leírhatatlan levegőben. Az emberek 4—6 hónapot otthon töltenek, minden munka nélkül. Szánalom nézni borostás képű, zavaros tekintetüket... Templomba sem mehetnek, mert nincs ünneplőjük, mit magukra vennének. Gyermekeiket iskolába nem járatják, mert az iskolák elég távol vannak és lábbelijük és ruhájuk sincs. Sok köztük az analfabéta. Újságról szó sem lehet! Miből!” Megemlíti azonban, hogy „20—30 helyen látott Népszavát, amelyet a kommunista betyárok terjesztenek” — írja a tanító.⁵² Halmos Géza tanító, aki szintén Sövényházán vett részt a népszámlálásban, jelentésében azt írja, hogy „a lakosság tisztán olyan szegény emberek, földműves napszámosok, akiknek saját földjük nincsen, haszonbéres is csak alig van. Így a nép lakása, bútora, ruházata sok helyen olyan hiányos, hogy ruhátlanság miatt sokan gyermekeiket nem tudják iskolába járatni. A lakosság mintegy 35%-a írástudatlan. Könyvük egyáltalán nincs.”⁵³

Sándorfalváról, Sáska István áll. elemi iskolai tanító korábbi ismereteit és az összeíráskor szerzett tapasztalatait összegezve így ír; „170 család anyagi helyzete nagyon szomorú képet nyújt. A 170 család közül talán 10 családról lehet azt mondani,

⁵⁰ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d. 298. sz. irat.

⁵¹ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d. 170. sz. irat.

⁵² Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1930/31. 26. sz. d. 465. iratcsomó.

⁵³ u. o.

⁵⁴ u. o.

hogy rendezett anyagi körülmények között élnek, újságot járatnak, könyvet olvasnak. Egy 50—60 családnak talán mindennap jut az asztalára enivaló; hogy mi, az mellékes, hisz az üres has nem válogat. A hátralevő 100—110 család pedig csak él, de hogy miből, elmag sem tudják. Bátran állíthatom — írja a tanító —, hogy a legtöbb családfő az elmúlt évben nem keresett többet 150—200 pengőnél. A legtöbb családban nagy a gyermek-áldás. Nem ritka a 9—10 gyermek. Igen sok a törvénytelen vadházasságból való gyermek. Bútorzatuk a legegyszerűbb: ágy, asztal, szék, esetleg „sublót”-ból áll.⁵⁴

Megjegyezzük, hogy a nincstelen agrárproletárok évi jövedelmére utaló megállapítása a tanítónak, nagyjában megegyezik a Horthy-fasiszta rendszer gazdaságtörténetésének s szociológusának: Matolcsy Mátyásnak a megállapításával, aki szerint 1930-ban „a nincstelen mezőgazdasági munkásság évi jövedelme a népesség minden tagjára számítva 183,4 pengő”.⁵⁵

A gazdasági válság Magyarországon is méginkább fokozta a dolgozó nép nyomorát, a szegénység fő oka maga a társadalom gazdasági-tulajdon és politikai viszonyaiban található. A társadalom 35%-át képező szegényparasztság és mintegy 18%-át kitevő munkásosztály művelődési lehetőségeit is ezeken a meghatározó viszonyokon belül, azok összefüggéseinek vizsgálata segítségével ismerhetjük meg.

A gazdasági válság, a művelődés terén 1930-tól kezdve éreztette hatását. Az iskolai építkezések leálltak, s az állam 1931-ben már sok állami segélyben részesített iskolától vonta meg a pénzügyi támogatást, kiegészítést. Ebben az évben a tanfelügyelőség csak a Szeged Tanfelügyelőség iskoláiban 30 osztályt vont össze és 17 állami tanítót bocsátott el állásából, a pénzügyi nehézségekre hivatkozva.⁵⁶ Az 1930—32-es években, a tanítás és beiskolázás minimális feltételeinek megteremtése s biztosítása miatt a megye számos hatósága kérte a tanfelügyelőséget arra, hogy a VKM építtessen iskolákat s tantermeket. Többek között megemlíttük Szeged-felsőközpont kerületi gondnokságának kérelmét, Hódmezővásárhely, Balástya-kapitányság tanterem és iskolaigényeinek jelentését.⁵⁷

1931-ben a Bethlen-kormány bukásával a kormányzati rendszer tovább faszálódott s a totális fasizmus felé haladt. A Bethlen-kormány bukásával Klébelsberg Kunónak is távoznia kellett a miniszteri székből. A kultúra fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységét hívei mérhetetlenül felnagyították. Kétségtelen tény, hogy elődei és utódai a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén nem tettek annyit a tudomány és a kultúra fejlesztése érdekében, mint ő. Állami költségvetésből jelentős összegeket fordított a Bethlen-kormány, a közoktatásra. Ez a ráfordítás azonban a dolgozó nép súlyos megadóztatásából származott. Így, az 50%-os pótdadóból és más adóterhekből. A dolgozók súlyos adó-teher viseléséről a dolgozatunkban már szoltunk. Itt még megemlíttük, hogy Szeged város törvényhatóságának Bizottsága a fogadalmi templom, az egyetemi árkádos negyed s a klinikák építkezéseinek fedezetére külföldi kölcsönök felvételén kívül vállalta, hogy ötven éven át évi 24 vagon búza értékével egyenlő összeggel biztosítja az építkezések megvalósítását.⁵⁸ Ennek terhét is a dolgozó népnek kellett viselni, pedig fiai közül aránytalanul nagyon kevesen tanulhattak az egyetemen.

⁵⁵ *Matolcsy M.*, Magyarországi jövedelem és adómegoszlás. Budapest, 1938. 18. o.

⁵⁶ Cs. m. L. Szeged iskolaszékének iratai 1928—1930. 480. sz. irat, valamint: Szeged Város Közigazgatási Bizottságának iratai 1929—1931. 772—779. sz. irat. Délmagyarország c. napilap, 1931. február 11. Leépítés minden vonalon.

⁵⁷ Cs. m. L. Csongrád megye és Szeged Tanfelügyelőségének iratai 1931. 26. d. 460. sz. iratsomó.

⁵⁸ Délmagyarország c. napilap 1925.

A Klébelsberg-i iskolareformok a nagy anyagi ráfordítást korántsem adták vissza a dolgozóknak. A nyolc évfolyamú népiskola is csak terv maradt, Klébelsberg miniszterségének idején. Az 1940-ben törvényerőre emelt nyolcosztályú népiskolai oktatás bevezetéséről szóló tervezet egészében szintén csak terv maradt. Az 1941/42-es tanévben a megnagyobbodott ország népiskoláinak csak 17,1%-ában folyt nyolc osztályú oktatás.⁵⁹ A népiskola műveltségi ismeretanyagának színvonala alig haladta meg az írás-olvasás és a négy alapfokú számtani művelet ismeret szintjét.

Az ellenforradalmi Magyarországon Bethlen kormány bukása után Horthy Miklós Gömbös Gyula kormányának, majd az őt követő Darányi, Imrédy, Teleki, Bárdossy miniszterelnökök kormányainak politikájában a területi revízió és területhódítás katonai megoldása került előtérbe, amelyhez a hitleri Németország és az olasz fasizmus oldalán találtak „megfelelő” szövetségre és segítségre. A harmincas években már nem a kultúrára, hanem „sisakra”, azaz háborúra való felkészülésre kellett a pénz.

DIE VOLKSSCHULEAKTION DES BETHLEN-KABINETTS UND IHRE AUSWIRKUNGEN IM KOMITAT CSONGRÁD

von

István Sárközi

Im Lichte statistischer Verhältniszahlen und Archivangaben stellt Verf. die traurigen kulturellen Verhältnisse des Armbauerntums und des Agrarproletariats in Ungarn, bzw. das Leben im Komitat Csongrád in der zweiten Hälfte der Zwanziger Jahre dar. Die Gründe dazu untersuchend kam er zum Schluss, dass die in den Wurzeln der kulturellen und finanziellen Politik des Bethlen-Kabinetts (besonders Kultusministers Kuno Graf Klebelsberg) versteckt waren.

⁵⁹ Statisztikai Évkönyv 1943—1946. Adatok az 1942-es tanévről, 256.

